

Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları

Cultural Dyphemisms in the Turkish Culture Region

İlhami Durmuş*

Özet

Bozkır Türk kültürü oluşumu ve gelişimi bakımından kendine özgü bir yapı oluşturmuştur. Bu kültür bozkır coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Coğrafya toplumun sosyal, siyasi, iktisadi, askeri ve dini yapısına büyük ölçüde etki etmiştir. Türk kültürü böyle bir etki altında şekillenmiştir. Kültürün temsilcileri büyük ölçüde çoban olarak ortaya çıkmışlardır. Çobanlık hayvan besleyiciliğine temel oluşturmuştur. Çobanlar hayvanları için verimli otlak arayışına yönelmişlerdir. Çobanlık konar-göçerliği zorunlu kılmuştur. Böylece hayat yeni otlaklar bulmak ve yaylakla kışlak arasında gidip gelmek şeklinde sürmüştür. Kültürün önemli unsurlarından olan at kültüre hareketlilik ve hız kazandırmıştır. At toplumun sosyal, siyasi, iktisadi ve askeri hayatında ön plana çıkmıştır. Göçer-ev ya da arabalar Türklerin hayatına büyük katkı sağlamıştır. Bu göçer- evler geceleri ve soğuk günlerde kendilerine barınak olmuştur. Bunlar yaylaktan kışlağa ve otlaktan otağa gidişleri kolaylaştırmıştır. Kurganlardan ortaya çıkarılan buluntular kültürün bütün özelliklerini ortaya koymuştur. Kurganlardan göçer-ev ve at kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar yazılı kaynaklarda verilen bilgileri desteklemektedirler. Kurgan buluntuları arasında konar-göçerlerin sanat anlayışını yansıtan hayvan mücadele sahneleri ortaya çıkarılmıştır. Bu sanat anlayışı hayvan üslubu olarak adlandırılmıştır. Bozkır, çobanlık, konar-göçerlik, at, göçer-ev ve kurgan kavramları üzerinde durularak Türk kültürünün kapsamı belirlenmeye çalışılmıştır. Türk kültürü için söz konusu kavramların da kullanılabileceği üzerinde durulmuştur. Türk kültür çevresinde kültür adlandırmaları da bu düşünceye dayandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, kültür, bozkır, at, göçer-ev.

Abstract

Turkish steppe culture constituted a typical structure with regard to its creation and development. It emerged from steppe geography. The geography affected social, politic, economical, military and religious structure of the society substantially. The Turkish culture was shaped up under these influences. The agents of the culture appeared as a shepherd generally. Shepherding provided a basic to the animal husbandry. The shepherds headed to search the fertile grass. Shepherding obliged people to become seminomadic. Thus the life continued in a manner of searching new pastures and shuttling between plateau and winter quarters. The horse that is one of the important ingredient of the culture provided mobility and speed to the culture. In social, politic, and military life of society the horse came into prominence. The nomadic houses or the cars contributed to Turks' life very much. These nomad houses were shelter at the nights and cold days for them. Going from the plateau to winter quarters and from pasture to another pasture was made easy thanks to these. The finding which took out from graves reflects to all features of the culture. The ruins of nomad houses and horses were arised from the graves. These support the informations which was given in the written sources. Among the findings, there were also The animal struggle scenes which reflect art concept of the seminomadism between tomb finds. This art concept named as turkish animal style. It's tried to determine The scope of the Turkish culture by emphasizing steppe,

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: ilhamidurmus@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış
269
Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

shepherding, semi-nomadism, horse, nomad house, tomb. It is also emphasized that aforementioned notions can be used for Turkish culture. Thus, cultural dysphemisms in the turkish culture based on that idea.

Key Words: *Turks, culture, steppe, horse, nomad house.*

Giriş

Kültür kelimesi kökeni itibariyle Latince “cultura/ae” kelimesinde dayanmakta olup, Türkçe’de “toprağı işleme” “ekip biçme”, “çiftçilik”, “tarım” anlamına gelmektedir¹. Bundan dolayı yerleşikliği ifade etmektedir. Bu kelime hususileştirmek suretiyle, ilkel kültür, ileri kültür, beşeri kültür, teknik kültür, yerleşik kültür, aşiret kültürü, kültür kavimleri, tabiat kavimleri vb. olmak üzere de kullanılmıştır². Bu tabirler kültürü anlayabilmek için yetmemektedir. Ancak, yukarıda belirtilen hususi tabirler büyük ölçüde yaşanan coğrafyayla bağlantılı görüş belirtmeye imkân vermektedir. Çünkü yaşanan kültür coğrafyaları kültürel farklılıklarda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeryüzünde insanlar, yaşadıkları coğrafi çevrenin başlıca üç doğal kaynağı olan; orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını değerlendirerek hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Eskiçağlarda ilk kültürler de kendi bölgelerinin şartları içinde özlülük kazanacaklarından, orman kavimleri “asalak” kültürü (avcılık, devşiricilik), ziraata elverişli yerlerde oturanlar “köylü” kültürünü (çiftçilik) ortaya koymuşlar, bozkırdakiler “çoban” kültürünü (besicilik) meydana getirmişlerdir³.

Bozkır kültürü özü itibariyle diğer göçebe kültürlerinden farklılık göstermektedir. Çünkü çöl göçebeleriyle bozkırlıların hayat tarzları birbirinden farklılık göstermektedir. Çöl göçebeliğinin ana unsuru devedir. Bozkır konar-göçerliğinin ana unsuru ise attır. At bu kültüre dinamizm kazandırmış olup, adı geçen kültür “kuvvet, hareket ve sürat” üzerine kurulmuştur⁴. Bozkırlılar atın hızı ve demirin vurucu gücü sayesinde geniş coğrafyalara yayılmış ve oralarda hâkimiyet kurabilmişlerdir.

Bozkırlarda göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan “atlı kültür” gelişmiştir. Dünya tarihinde önemli yeri olan bozkır devletleri bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır. Ural ve Altay Dağları arasında uzanan bozkır bölgesi büyük atlı kültür dairesinin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkırlıların uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır. Bu çevrede at besleme kültürü doğmuştur. At besleyiciliği bozkırlarda bütün hayatın temelini oluşturmuş, yalnız yük taşımakta değil, avcılık ve beslenme konusunda da ondan çok yararlanılmıştır⁵.

1 Sina Kabağaç- Erdal Alover, *Latince- Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, s. 143.

2 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 15.

3 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 21.

4 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, ODES Ltd. Şti Kültür Yayınları, Ankara, 2003, s. 4.

5 Mahmut Arslan, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları,

Görüş

Akademik
Bakış

270

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte insanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade sonuçlar doğurmuştur. Tarihi bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esası için gerekli şartlar bu sayede belirebilmiştir⁶.

Hareketli hayat tarzının, özellikle atlı yaşayışın ortaya çıkışı ve gelişiminde bozkırlar önemli bir yer tutmuştur. Bozkırlının sürülerini otlatabilmesine imkân veren otu bol otlaklar bu kültürün gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur⁷. Bu cümleden olarak at yetiştiriciliği zamanla önemini artırarak, bozkırlının hayatında daha da fazla kıymet kazanmaya başlamıştır. At bozkır insanının sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve dini hayatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır⁸.

Bozkır Türkleri hareketli bir hayat tarzına sahip olduklarından onların kültürlerinde yerleşiklik izleri bulunmaz. Yaşadıkları coğrafyalarda sabitledikleri yegâne mimari unsur atalarının mezarlarıdır. Mezarlar tipolojik bakımdan farklılık göstermekle birlikte en önemlileri kurgan adı verilenleridir.

Türkler bu kültürün en önemli temsilcileri olmuşlardır. Yaşadıkları kültür coğrafyasından dolayı “bozkır kültürü”, sürülerin otlatılmasından dolayı “çoban kültürü”, hareketli hayat tarzından dolayı “konar- göçer kültür”, hayatlarında en önemli yer tutan vasitadan dolayı “atlı kültür”, yaşadıkları çadır evlerden dolayı “göçer-evli kültür”, savaş gereçleri ve günlük hayatta kullandıkları eşyalardan hareketle “demir kültürü” ve kültürleri büyük ölçüde kurgan adı verilen mezarlardan çıkarılan buluntularla aydınlatıldığından “kurgan kültürü”nün temsilcileri olarak ortaya çıkmışlardır.

Bozkır Kültürü

Bozkır kelimesi coğrafi bir terimdir. Bu kelime otlak ve çimenlerle kaplı alanları ifade eden bir tabirdir. Rusça “step” kelimesi “bozkır”, “ot” ve “çimen” manasına kullanılmıştır. Söz konusu kelime batı dillerine “steppe” şeklinde geçmiştir. Türkçede de belirli bir süre “istep” kelimesi kullanılmıştır. Günümüzde “step” ya da “istep” kelimesinin yerine Türkçede “bozkır” kelimesi yaygın olarak kullanılmakta ve bu kelimenin otlakları, çimenlik ve çayırılık alanları ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Bozkırlar Avrasya'nın kuzey ve güney çevreleri arasında doğuda Mançurya'dan batıda Karpat dağlarına kadar uzanan bölgeyi oluşturmaktadır.

İstanbul, 1984, s. 1- 2.

6 Wilhelm Koppers, “Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der Völkerkundlichen Universalgeschichte”, *Belleten*, V/17- 18, 1941, s. 522.

7 İlhami Durmuş, “Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *G.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1996, s. 173.

8 İlhami Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, *G.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1997, s. 13- 14.

Bu bölge, bazı yerde solgun bazı yerde kestane ve siyah renkli toprağıyla kuzey orman bölgesinin koyu yeşil renkli kısmından ve güneyin ova yönünde Kafkas, Hindukuş ve Himalaya eteklerinin göklere yükselen kayalarıyla sınırlanan bitkileri bol subtropik bölgesinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır⁹.

Bozkırlar yılda aldığı yağmur miktarı ortalama 550 mm'nin altına düşmeyen ve çok yerde 500 metreden yüksek rakımlı yaylalardır. Nitekim Türk bozkır kültürünün geliştirildiği bölge, rakımı 500- 1000 m. arasında değişen, bol otlakları ile besiciliğe çok elverişli, hatta kuru tarıma imkân verecek ölçüde rutubetli bir yayla durumundadır¹⁰. Bu coğrafyanın doğu tarafının rakımı 1000-1500 m arasında değişmekte ve bazen 2000 m'yi bulmaktadır. Bozkırlar yılda aldıkları yağış bakımından da çöllerden farklılık göstermektedirler.

Bozkır coğrafyası yaylak ve kışlak hayatına imkân verecek şartlara sahiptir. Bu kapsamda kışlak ve yaylak önemli bir yer tutmaktadır. Mevsime bağlı farklılıklardan dolayı her yer yaşamak için uygun değildir. Zorunluluk olduğunda bahar ile güz mevsimi her yerde geçirilebilir. Çünkü baharda hayvanlar her yerde bol ot ve su bulabilirler, günün dahi fazla yağış yüzünden taze ot biter. Buna karşılık, kışlak ve yayla hayatı belirli şartlara bağlıdır. Bu şartlar oluşmadığı takdirde hayvan yetişmez. Kışlak için seçilen yer, hayvanları mevsimin sertliğinden korumalı, yani rüzgârdan korunmuş ormanlık veya derin bir vadi olmalı, aynı zamanda bol su ve odun bulunmalı ve otlaklar mümkün mertebe az kar tutmalıdır. Buna karşılık, yayla için, göl ve akarsu boyları gibi, bol sulu, açık ve düz sahalar tercih edilir, hayvanların haşarattan az zarar görmeleri hususu da önemlidir¹¹.

Bozkır coğrafyası yalnız hayvan sürülerinin otlamasına imkân veren şartlara sahip olmasıyla değil, özellikle kışın barınılacak kışlak ve yazın hayvanların otlatılacağı alanlara sahip olmasıyla da önem taşımaktadır. Bu itibarla uçsuz bucaksız bozkırlar üzerinde yüzlerce yaylak ve kışlağın bulunması da bu coğrafyayı önemli kılmaktadır.

Bozkırlarda at, koyun, sığır ve deve sürüleri birbirinden ayrılarak otlatılır. Bu sürülerin her biri için uygun yerler seçilir. Her cins hayvan kendisine uygun beslenme şartlarını bulduğunda daha iyi gelişir. Develerle koyun ve keçiler bitki gibi, kuvvetli kokusu olan sert otlardan hoşlanırlar, özellikle develer dikenli otlarla ve kışın ince söğüt dalları ile beslenirler. Buna karşın at, kaya çatlakları arasında biten ince dağ otunu çok sever¹². Böylece bozkır coğrafyası üzerinde at, koyun, keçi, sığır ve deve cinsi hayvanların otlakları birbirinden farklılık gösterir. Belirli coğrafyalar adları geçen hayvan cinslerinin sevdiği otların yetişme-

9 Jozsef Deer, "İstep Kültürü", *A.Ü. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1- 2, 1954, s. 159.

10 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 201.

11 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 192- 193.

12 Wilhelm Radloff, a.g.e., s. 197.

Görsel

Akademik
Bakış

272

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

sine imkân verir. Söz konusu bitkiler her zaman aynı alanda bulunmadığından, farklı cins hayvanların kendine uygun ot buldukları alanlar da coğrafya üzerinde farklı yerlerde bulunur. Bu durum kendiliğinden hayvan cinslerinin birbirine karışmalarını da önlemiş olur. Bu nedenle atların bir araya gelmesinden oluşan yıldı ile koyun ve keçi sürülerinin, bunlarla da deve sürülerinin karışması büyük ölçüde söz konusu olamaz.

Bozkır sathında daha aşağıda bulunan ve sahillerinde seyrek ağaçlık ve kavaklar gözüken nehir vadisi, rüzgârdan korunmuş olup, yakıt malzemesi de bol olduğundan, kışlak için uygun gelir. Yazın alçak yerlerde oturmak imkânsızdır, çünkü sinek, sivrisinek, at sineği ve tatarcık gibi sayısız haşarat sürüleri, hayvanlara zarar verebilir. Bundan dolayı yazın alçak arazi terk edilerek daha yüksek yerlere çıkılması gerekir. Baharda sürüler, dağ yamaçlarının güneşe bakan taraflarında otlatılır. Burada bahar mevsiminde kar yığınlarından sızan suların etkisiyle bol ot oluşur. Gittikçe şiddetlenen güneş otları yakmaya başlayınca, açık düzlükler üzerinde daha fazla yükselir ve yazın ortasında ebedî karın kenarına varılarak, yine en sıcak zaman burada tatlı bir serinlik içerisinde geçirilir. Güzün tekrar vadiye doğru inilmeye başlanır. Bu sefer açık dağ yamaçları yerine, güneşin otları henüz mahvetmediği kuytu boğaz ve vadi aralıkları tercih edilir¹³.

Bozkır coğrafyası yaylak ve kışlak hayatına imkân veren alanlara sahip olmasıyla önemli bir yer tutar. Aynı şekilde farklı cinsten hayvanların otlatılması için uygun sahalara sahip olduğu da görülür. Coğrafyanın sunmuş olduğu imkânlarla ve coğrafi faktörlere baktığımızda bozkır coğrafyası üzerinde oluşan kültür içinse, bozkır kültürü tabirini kullanmak gerekir. Bozkır kültürü coğrafyanın özelliklerinden dolayı orman kavimlerinin oluşturduğu avcı- toplayıcı kültürden, tarımla uğraşan kavimlerin oluşturduğu yerleşik kültürden, çölde yaşayan kavimlerin göçebe kültüründen belirgin çizgilerle ayrılır. Bu kültür coğrafyanın kendine sunduğu imkânlarla kendine has bir yapı oluşturur.

Çoban Kültürü

Çoban ve çobanlık doğrudan hayvancılıkla ilgili bir tabirdir. Dünyanın birçok bölgesinde çoban ve çobanlıkla ilgili unsurlar olmasına rağmen, hayvancılıkla uğraşan toplumlardaki kadar ön plana çıkmaz. Ekonomileri hayvancılığa dayalı toplumlarda çoban ve çobanlık ilk sırayı almakta ve en önemli mesleki yapılanmayı oluşturmaktadır.

Çoban ve çobanlığın köklü bir geleneği vardır. Kuzeyin orman bölgesinde avcı- balıkçı kavimlerin ilkel toplulukları yurda kavuşur ve bol mahsul veren güney topraklarında dünya tarihinin ilk köylü toplulukları gelişim göstermeye başlarken, bozkır bölgesi de âdeta kendiliğinden anlaşılacak bir şekilde büyük

13 Wilhelm Radloff, a.g.e., s. 198.

Gazi

ölçüde çoban kültürünün hayat bahşeden arazisi haline gelmiştir. Bu bölgenin tarihi en eski çağlardan başlamak üzere, sürüleri için ot ve su arayarak dolaşan konar- göçer çobanların tarihinden oluşmaktadır¹⁴.

Hayvan besleme ve çobanlık tamamen benzer kavramlar değildir. Tabiatın bol miktarda sunduğu ihsanları, hiçbir esirgeme ve gelecek kaygısı olmaksızın tüketen avcı- balıkçı kavimler de, daha başlangıçtan beri köpek, koyun ve keçi gibi hayvanların yanında kocabaş hayvan ve at beslemenin âdet olduğu anlaşılan güneyin çiftçi kültürünün insanları gibi, ehli hayvanları beslemişlerdir. Lâkin bu kavimlerde hayvan besleme ikinci derecede olmasına ve hayatın esasını teşkil etmemesine karşılık, çobanların bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı, onlara ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler tayin etmektedir. Hakiki çobanın biricik ciddi işi, büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeye, gayreti de ilk sırada hayvanlarının artmasına, korunmasına ve ekonomik üretimine dayanır. Bu suretle hayvanlarını etleriyle beslemek için değil, daha çok sütleri için beslerler¹⁵.

Büyük sürülerin bir arada tutulması, otlakların belirlenmesi ve korunması, bedeni faaliyetten daha çok denetim ve dikkat gerektirir. İnsanı idareye, emretmeye ve hâkimiyete hazırlar. Çobanın bakımlı sürüsü ile olan münasebetini tamamıyla fayda ve mantık prensipleri belirler¹⁶.

Sürülerin geniş otlaklara yönlendirilmesi, sulanması, bir araya toplanması, otlatılacağı ve yatırılacağı yerlerin seçimi tamamen çobanın bilgi, irade ve deneyimi ile bağlantılıdır. Aynı şekilde sürünün çoğalması, damızlık hayvanların sürüde tutulması, sağım ve kesimlik hayvanların belirlenmesinde, hayvanların hastalıklarının tedavi edilmesinde çoban önemli bir yer tutar. Dolayısıyla hayvancılığın bir hayat tarzı haline dönüştüğü Türk kültür çevresinde çobanlık ön plana çıkmaktadır.

Kültürel süreklilik içerisinde çobanlar ve çobanlık Türklerin yaşadığı çevrelerde en önemli meslek grubunu oluşturmuştur. Bu kapsamda çobanlıkla ilgili çeşitli kavramlar da ortaya çıkmıştır. Çobanın yamağına "çöne" adı verilmektedir¹⁷. Çobanın soğuktan korunması ve yatması esnasında kullandığı keçeden giyeceğine ise "kepenek" denilmektedir¹⁸. Kepenek günümüzde yaygın olarak kullanılan uyku tulumlarına bir model olmalıdır.

Hayvan hastalıkları ve tedavi yolları da çobanlığın önemini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Koyunda kepenek, çiçek, ters, merşk, karayelin, mumer, kotik, dabak, kotur hastalıklarından söz edilmektedir. Atta kızılıkurt, ketav,

14 Jozsef Deer, a.g.m., s. 159- 160.

15 Jozsef Deer, a.g.m., s. 160.

16 Jozsef Deer, a.g.m., 160.

17 İlhami Durmuş, *Ankara- Güdül- Akçakese Tarih ve Kültürü*, Evos Matbaası, Ankara, 2005, s. 35.

18 Ömer Asım Aksoy vd, *Derleme Sözlüğü*, VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 2745.

sancı, solugan, duyruk, hırt, damağ, saraca, göze gelme, burun gelme, bıçırgan, su yendirme ve karakuş hastalık adları geçmektedir. Sığırlarda dabak, bocuk, dilaltı, domuz başı, galosun, yeşil yonca gibi hastalıklar bulunmaktadır¹⁹.

Türkçede “çoban” adıyla belirtilen birçok unsura da rastlanılmaktadır. Bunlar zooloji, botanik, tıp, astronomi, edebiyat ve yemek kültürüyle ilgili tabirlerdir. Zoolojiyle ilgili olarak “çoban köpeği” ve “çobanaldatan” ismine rastlanılmaktadır. “Çobanaldatan” dağ kırlangıcı için kullanılan bir isimdir. Botanikle ilgili olarak turpgillerden, yemişleri torbayı andıran yaban bitkisine “çoban çantası”, turpgillerden kuş ekmeği de denilen bitkiye “çoban dağarcığı”, kara turpgillerden, beyaz veya pembe çiçekli, yürek biçimi yapraklı, otsu kır bitkisine “çoban değneği”, iki çeneklilerden, sap ve yapraklarında keskin bir koku ve acı bir tat olan, nemli yerlerde yetişen bitkiye “çoban düdüğü” denilmektedir. İtır çiçeği cinsinden kokulu bitkiye “çoban iğnesi”, çoban püsgüllügillerden bir süs bitkisine “çoban püsgülü”, yoğurt otuna “çoban süzgeci”, maydonozgillerden, tarlalarda çok rastlanılan, beyaz çiçekli bitkiye “çoban tarağı” ve sarı çalıya “çoban tuzluğu” adı verilmektedir. Terementi ve mum yağı ile yapılan yara merheminin adı ise “çoban merhemi” adıyla anılmaktadır. Venüs “çoban yıldızı” olarak bilinmektedir. Çobanların aşk ve yaşayışlarını anlatan edebiyat türü “çobanlama” olarak anılmaktadır. Yemek kültürüyle ilgili olarak tas kebapına benzeyen yoğurtlu et yemeğine “çoban kebabı”, domates, salatalık, biber doğranarak yapılan soğanlı salataya “çoban salatası” denilmektedir²⁰. Bütün bu sayılanlardan çobanın kullanmış olduğu eşyaların tespiti de mümkün olmaktadır. Çoban çantası, dağarcığı, değneği, düdüğü, iğnesi, püskülü, süzgeci, tarağı ve tuzluğu bu kapsamdadır.

Türklerin yaşamış oldukları çevrelerde, özellikle hareketli hayat tarzının ön plana çıktığı sahalarda çoban ve çobanlıkla ilgili kültürleri çok gelişmiştir. Hayvan besleyiciliğiyle ilgili bu gelişmelerin yoğun olduğu bu çevrelerde oluşan kültüre “çoban kültürü” denilmektedir. Kültürün temsilcisi insan unsuru dikkate alındığında “Türk kültürü” adlandırmalarıyla ilgili olarak “çoban kültürü” tabirinin uygun olduğu görülmektedir.

Konar- Göçer Kültür

“Yayla” ve “kışlak” kelimeleri Türklerin günlük hayatlarının vazgeçilmez unsurlarıdır. Onların hayatında hem yazlık ve hem de kışlık oturma yerlerinin, ayrı ayrı değerleri vardır. Bu unsurlardan biri olmadan diğersinin önemi olmaz. Kışlak, kışın barınılabilen, rüzgârdan korunaklı ve soğuk olmayan evsiz bir yer olabildiği gibi bir köy ya da bir şehir de olabilmektedir²¹. Özellikle dağların güney yamacı, güneş gören yamaçları da kışlak olarak seçilmektedir. Kışlağın güney

19 Ali Rıza Yalman, “Hayvancılık”, *Türk Etnografya Dergisi*, 3, 1959, s. 6- 7.

20 Hasan Eren vd., *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 316.

21 Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihiine Giriş I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 1.

Görüş

Akademik
Bakış

275

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

tarafında otlar uzun olmaktadır. Ayrıca bu tarafa fazla kar da düşmemektedir. Kışlak olarak seçilen yerde kar çok olmamalıdır. Don olmaması da kışlağın önemli bir şartıdır. Çünkü don olunca hayvanların ayakları zarar görmekte ve telef olmaktadır²². Dağların kuzeye bakan ve kuz olarak bilinen kuzey yamaçlarının kışlak olarak seçilmemesi karın uzun süre buralarda durması ve soğuk olmasıyla doğrudan bağlantılıdır.

Yaylak ve kışlak hayatının olduğu kültür coğrafyalarında sürekli yer değiştirme olmadan hayat sürdürülemez. Bozkırların deniz seviyesinden yüksekliği ise aynı derecede olmadığından, iklim etkileri de bazı bölgelerde başka zamanlarda hissedilir. Bunun sonucu olarak hayvanların otlatılmasına yarayan ot da, doğal olarak her tarafta çoban ve sürüsü için aynı zamanda bulunmaz. İnsanın hayvanlarına gerekli şartları temin edebilmesi için konar- göçer hayata ihtiyaç vardır²³. Bu itibarla sürüler için otlak alanların bulunması sınırlı bir hareketliliğe neden olduğu gibi, iklimdeki büyük değişiklikler de yaylakta kışlağa, kışlakta da yaylağa göçmeyi zorunlu kılar.

Yazın boy beyinin idaresi altında otlaklara dağınık olarak göçülür. Kışın ise mevsimin güçlüklerini ve tehlikelerini birleşik bir kuvvetle karşılamak üzere bir arada konaklarlar. Kışlak olarak çoğunlukla baharın ilk coşkularına karşı da bir savunma oluşturan ve ırmaklar kenarında uzanan tepeleri seçerler. Bu kışın geçirilmesi sırasında birçok boyun sürüleriyle beraber nispeten dar bir yere sıkıştığı ve böyle zamanlarda bazı boyların, soy ve ailelerin menfaatinin çarpıştığı ve bunun sonucu olarak da bütün beraber kışlayan topluluğun barış ve emniyetini ihlal eden kavgaların ve çatışmaların kolayca meydana geldiği görülür. Böylece kışlaklardaki ikamet, zaruri olarak boylar arasında temasın bazı türlerini geliştirmiş ve bunlar zamanla geleneksel bir hal almıştır²⁴.

Kışlak sahalar, komşulardan umumiyetle tabi sınırlarla ayrılacak şekilde bölünüyordu. Bunlar dere, göl, tepe, yamaç vb ile sınır oluşturuyordu. Doğal sınırlar bulunmadığı takdirde direk ve taş gibi suni işaretler dikiliyordu. Bir sahanın sınırı bütün akraba ve komşularca biliniyor, bunlara dokunulmuyor ve bunlar soyların ortak himayesinde bulunuyordu²⁵.

Kışlaklar bir şahsın mülkü sayıldığı halde, yaylalar soyun müşterek malıydı. Yazlık sahaların aileler arasında paylaşımı hiçbir yerde vuku bulmamıştı. Burada herkes istediği yerde konmak hakkına sahipti²⁶.

Umumiyetle nisanın ortalarına kadar kışlaklarda kalınmakta ve sonra göç edilmekteydi. Yazın otlakların bol olduğu yerlere göç etmek esastı. Baharın başlangıcında, daha çimenler zayıf iken, bir yerde kısa süre kalınmaktaydı. Yaz

22 Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 10.

23 Jozsef Deer, a.g.m., s. 161.

24 Jozsef Deer, a.g.m., s. 163.

25 Wilhelm Radloff, a.g.e., s. 194- 195.

26 Wilhelm Radloff, a.g.e., s. 195.

ortasında hareket tekrar çabuklaşmakta, güzün sular fazlalaştığında yine ağır-laşmaya başlamaktaydı. Yayladan dönüş, bütün bozkırda takriben ağustosun ortasında gerçekleşmekte ve genelde baharda geçilen yol takip edilmekteydi. Güz ikameti eylülün ortasından ekimin ortasına kadar sürmekteydi. Bundan sonra kışlaklara dönülerek kasımın başı itibariyle kışlak hayatı başlamaktaydı²⁷.

İklim ve coğrafi çevre şartlarının etkisiyle hayat büyük ölçüde “kışlak” ve “yaylak”, yani yazlak” arasında geçmekteydi. Kışlaktan yaylağa giderken ikisi arasında baharın geçirildiği yer ise “ilk yaylak” ya da “ilk yazlak” idi. Dönüşte güzün geçirildiği yer ise “güzlek” adını taşımaktaydı.

Kışlak, yaylak hayatının kendi içerisinde bir düzeni vardı. Belirli zamanlarda yaylak ve kışlak hayatı başlamaktaydı. Şüphesiz kışlakta bir daralma söz konusu olduğu halde yaylak hayatı bozkır insanının sürülerini takip ederek yer değiştirmesine imkân vermişti. Bu kapsamda hareketlilik ve bir yerden başka bir yere konup, göçme ön plana çıkmıştı. Böylece hayatın merkezinde hayvanları için daha iyi otlak ve sulak alanlar bulma gayreti sonucunda konar- göçerlik olduğundan, oluşturulan kültür de “konar- göçer kültür” idi.

Atlı Kültür

Her kültürün kendine has bir özelliği vardır. Bozkır kültürünün de diğer kültürlerden farklı yönleri bulunmaktadır. Kültürler yerleşik, göçebe ve asalak kültürler olmak üzere temelde üç kısımda incelenmektedir. Yerleşik kültürlerde ziraat ön plandadır. Toprağa bağlanan insanlar geçimlerini tarımla sağlamaya çalışmışlardır. Asalak kültürlerde ise, insanların hayatında avcılık ve toplayıcılık en önemli yeri tutmaktadır. Bozkır kültüründe ise, hayvan besleyiciliği ön plana çıkmaktadır. Hayvan besleyiciliği içerisinde at en önemli yeri tutmakta, hatta kültüre adını vermekte, bozkır kültürü atlı kültür olarak kendini göstermektedir.

Bu kültürünün oluşumunu büyük ölçüde arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkartılmış buluntulardan anlamak mümkün olmaktadır. M.Ö. 3. bin yılda bozkırlarda bir dizi yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında ata binme ve tekerlekli arabaların kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Binek ve koşum atlarının en erken örnekleri Balhan mezarları kültürü ve Andronovo kültürü gömülerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönem buluntu merkezlerinde at kalıntıları önemli bir yer tutmaktadır. Bozkırların batısında Don vadisinde ise, bol miktarda at iskeletine rastlanılmıştır. M.Ö. 2. bin yılda ise, at dini hayatta önemli rol oynamaya başlamıştır. Erken Balhan mezarları kültüründe at kalıntılarına rastlanılmıştır. Büyük ölçüde at gömüsü Andronovo ve Balhan mezarları kültürlerinin geç döneminde bulunmuştur. Karasuk mezarlarında da at kalıntıları ortaya çıkarılmıştır²⁸.

27 Wilhelm Radloff, a.g.e., s. 195- 196.

28 Marek Zvelebil, “Aufstieg der Nomaden in Zentralasien”, *Die Cambridge Encyclopaedie der Archaeologie*, Christian Verlag, München, 1980, s. 253.

Gazi

Akademik
Bakış
277
Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Bozkır çobanlığı gelişimini M.Ö. 2. bin yılın başlarından sonra da sürdürmüştür. Bu gelişmiş coğrafyanın genişliğine göre büyük sürülerin oluşumu, ata binme ve iklim şartlarına bağlı olarak devam etmiştir. Bu faktörler bozkır toplulukları arasında büyük bir gelişimi zorunlu kılmıştır. Tarım ve yerleşik olarak hayvan beslemeyi bırakan bozkır insanı mevsime göre yeşil otlak aramak üzere sınırlı göçler ve nihayet at üzerinde tam bozkır çoban yaşamına geçmiştir. Çoban bozkırlılar arasında sürülerin varlığı çevreyi genişletme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu durum sosyal nedenlerden oluşmuştur. Hatta sürülerin uzun zaman yaşamasını sağlamak için gerçekleştirilmiştir. İtinacı bir şekilde sürülerin güdümesi ve konar- göçer hayat tarzı çok hayvana bakmayı ve çok geniş sahadan faydalanmayı zorunlu kılmıştır. M.Ö. 2. bin yılın başlarında ata binme sayesinde hareketli yaşayış çabuk yayılmaya başlamıştır²⁹.

Bozkırın deniz seviyesinden yüksekliği her yerde aynı derecede olmadığından iklim bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Bunun sonucu olarak hayvanların otlatılmasına yarayan ot da her tarafta çoban ve sürüsü için aynı zamanda hazır bulunmaz. İnsanın, hayvanlarına gerekli şartları her zaman sağlayabilmesi için hareketli çobanlığa ihtiyacı vardır. Bu hareketli hayata binnek hayvanı olarak alıştıran at, bozkır insanının vazgeçilmez arkadaşı, gerçek bir müttefiki halini almıştır. At olmaksızın istenildiğinde hızlı yer değiştirme, otlakların önceden seçilmesi ve hayvan sürülerinin bir arada tutulması mümkün değildir³⁰.

Bozkır kültür coğrafyasında yaşayan topluluklar M.Ö. 1. bin yıl içerisinde dikkate değer gelişim göstermişlerdir. Attan yaygın olarak faydalanılmaya başlanması ve maden ekonomisinin geliştirilmesi, özellikle demirin yaygın olarak kullanımı bozkır topluluklarının gelişiminde büyük ölçüde etkili olmuştur. Bozkır topluluklarındaki gelişim sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik olmak üzere çeşitli yönlerle kendisini göstermektedir.

Bu dönemde büyük bozkır devletleri bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. At, manevra yeteneği, savaşlarda yıldırım hızıyla delip geçme kabiliyeti ile büyük bozkır devletlerinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bozkırlardaki devletler at sırtında kurulmuş ve çeşitli kavimler üzerinde bu sayede hâkimiyet sağlanabilmiştir. At, bozkırlı insanın gözünde adeta kendisiyle birlikte savaşa katılan bir silah arkadaşı olmuştur. Bundan dolayı Orhun anıtlarında, atların kahramanlıkları, renkleri ve cinslerinden uzun uzun bahsedilmektedir. Bozkır kavimleri içerisinde en önemli yeri tutan Türklerde oymak isimleri de Ala-yuntlu (alaca atlı), Toraygır (doru aygır) vb adlar almıştır³¹.

29 Marek Zvelebil, a.g.m., s. 254.

30 Jozsef Deer, a.g.m., s. 161.

31 Jozsef Deer, a.g.m., s. 162.

Görsel

Akademik
Bakış

278

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Asya Hun devletinin kudretli Tanhusu Mo-tun'un M.Ö 176 yılında Çin imparatoruna gönderdiği kısa beyanat, bozkır devletinin kuruluş tarzını belirgin bir biçimde aydınlatmaktadır. Bu beyanatında "tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde, yirmi altı devleti yendiklerini ve bu surette bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini" bildirir³².

Savaş meydanlarında süvariler, atların renklerine göre, belirli kanatlar da mevki almaktaydılar. Hunlarda doğuda boz atlılar, batıda kır atlılar, kuzeyde yağız atlılar, güneyde doru atlılar yer almaktaydı. Hayatı mücadele içerisinde geçen bozkır insanının başarısında at gerçekten önemli bir yer tutmaktaydı. At bozkırlıya hâkim olma ruhu aşılıyordu. Bozkır kavimlerinin hareketliliğinde önemli bir yer tutuyordu.

Günlük hayatta da önceki dönemlerde de olduğu gibi büyük ölçüde atlardan faydalanılmaktaydı. Bozkırlarda yaşayanlar hayatlarının büyük bir bölümünü at sırtında geçirmekteydiler. Bozkırlılar bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalmakta ve sonra başka yerlere göçmekteydiler³³. Sürülerin kontrol edilmesi ve yeni otlakların bulunmasında attan büyük ölçüde faydalanılmaktaydı.

Atlı bozkır toplulukları binek atlarına büyük önem vermekteydiler. Onların en iyi şekilde eyerlemekteydiler. Kazılar sayesinde atlarını nasıl eyerledikleri anlaşılabilir. Eyerin kendisi içi geyik kılırlarıyla doldurulmuş iki yumuşak keçe minderden oluşuyordu. Atın göğüsü ve sağrısına eyerin öne ve arkaya doğru kaymasını önleyen iki kayış bağlanıyordu. Üzengi henüz bilinmiyordu. Yular ise geme bağlı iki yanda kayışları olan bir boğaz bağı ve tek bir burun kayışından oluşuyordu³⁴.

Bozkırlılar, binek atlarına büyük bir özenle bakıyorlardı. Bu atların tören takımlarıyla donatılmış durumda görünüşleri gerçekten çok etkileyiciydi. Atın başına süslü bir maske geçirilir, yuların yanaklar üzerine gelen bölümleri tahta oymalardan yapılır, üzeri altın yaprağı ile kaplanırdı. Keçeden yapılmış eyer minderleri ve "çaprak" adı verilen eyer kılıfının kenarları çeşitli renklerde aplike işi ile süslenir, atın yelesine ve kuyruğuna ise, deriden örtü ve kılıflar geçirilirdi³⁵.

Bozkır kavimlerinde dini bakımından, ilk olarak Tanrı tasavvuru ile ona tapılması önemli bir yere sahipti. Tanrı adına hayvanlar, özellikle at sunulmakta ya da kurban edilmekteydi. Ona ilkbaharda, yani çoban konar-göçerlerin hasat mevsiminde taze kırsak sütü yahut taze ot ve yosundan ibaret turfanda

32 Johan Jacob Maria De Groot, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin, 1921, s. 63.

33 Hippokrates, 18.

34 M. P. Zavitukhina, "Pazirik", Unesco'dan Görüş, 12, 1976, s. 31- 37.

35 M. P. Zavitukhina, a.g.m., s. 37.

Gazi

kurbanlar sunuluyordu. Göğün büyük cisimleri güneş ile ayın, sonunda gök gürültüsü ile şimşek gibi gök hadiselerinin tanrıyla belirli bir bağlantısı vardı³⁶.

Bozkır kavimlerinde güneşe de at kurban etme söz konusuydu. Özellikle Orta Asya Massagetleri, yani Sakaların en büyük grubu Tanrıların en hızlısı olan güneşe ölümlülerin en hızlısı olan atı kurban etmekteydiler³⁷. Güneş de ay ve yıldızlar gibi gök içerisinde yer aldığından bu durum onların inancıyla bağlantılıydı.

Atın bozkır toplumunda ne derece önemli yer tuttuğunu kazılarda ortaya çıkartılmış buluntular göstermektedir. Ziyafetlerde ölüye önemli bir yemek payı ayrılmaktaydı. Öteki dünyada hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara gidinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın mezarına ölünün lüzumlu elbiseleri, çeşitli eşyaları, silahları, bir odalık veya kadın hizmetkâr, koşumlu atlar, ölen şahsın binek atı da dahil olmak üzere hepsi birden gömülmeekteydi³⁸. Öteki dünya inancıyla bağlantılı olarak kazılar sonucunda kurganlarda çok sayıda at kalıntısına rastlanılmıştır. Özellikle Doğu Altaylarda Ulagan vadisinde Pazırık kurganlarından çıkartılan buluntular bu konuda bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Kurganlardan 7- 14 arasında at kalıntısı bulunmuştur. Atların buz kazması ile alınlarına vurularak öldürdükleri anlaşılmaktadır, az ya da çok düzenli olarak üst üste konuldukları ve dini geçit töreni koşumları görülüyor. Atların iç kısımları, adaleleri, kıl ve derileri korunmuştur. Bütün atların genç olmadıkları belirlenmiştir. Atların en azından dokuzu aşağı yukarı 17- 20 yaşlarındaydı. Mide içerisinde seçilen tanelerin analizi yem olarak hububat verildiğini, ahırda besleme ve ahırda bakmayı tespiti gösteriyor ve nihayet her aygır mülkiyet alameti olarak kulağından kesilmiştir. Bütün bunlar iktisadi ve sosyal tarih açısından önemli şahitlik belgeleridir. Bu durum doğrudan aygırların hususi hürmet ve tazimle yad edilmesi içindir. Bütün aygırlar iğdiş edilmişti, itinayla alın perçemleri, yele ve kuyrukları kısaltılmıştı³⁹.

Atların kulaklarındaki nişanların ayrı ayrı olması, ölü ile beraber gömülmeleri, kuyruk, yele ve topak saçaklarının kesikliği, hepsinin aygır olması dikkate değer husustur. Bu atların her birinin bir uruk ya da boya ait oldukları anlaşılmaktadır. Her uruk ya da boyun eni başka olduğuna göre, Pazırık atlarının da ayrı topluluklar tarafından takdim edildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır⁴⁰. Hayvanların yaşlarının ileri derecede olması kesimlik çağa geldiğinin beklenildiğini göstermektedir. Ayrıca, erkek hayvanların kurban edilmesi, hayvan neslinin

36 Wilhelm Koppers, a.g.m., 504- 505.

37 Herodotos I, 215.

38 Nejat Diyarbakırlı, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s. 67.

39 Franz Hancar, "Stand und Historische Bedeutung der Pferdezucht im 1. Jahrtausend v. Chr.," *Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik*, IX, 1952, s. 473- 474.

40 Abdulkadir İnan, "Altaylarda Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumunu Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama", *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 263- 264.

görsel

Akademik
Bakış

280

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

devamında dişi hayvanların önemli yer tutmalarıyla da bağlantılıdır. Bu durum meselenin iktisadi boyutunu da göstermektedir.

Bozkır coğrafyasının doğusunda at yetiştiriciliği ve at kurban etme geleneği bozkır kültürünün doğu-batı yönünde yayılmasıyla birlikte bozkırların batısında da dikkati çekmiştir. Özellikle İskit/Saka buluntuları bu yayılımı belirgin bir şekilde göstermektedir. Aşağı Dinyeper'de Nikopol yakınında Chertomlyk kurganından gümüş amphora üzerinde takriben on santimetre yüksekliğinde figürlü firzden at yetiştiriciliği anlaşılıyor. Yazılı kaynaklarda da İskit ülkesinde çok sayıda atın bulunduğu ve at yetiştiriciliğine dikkat çekilmektedir⁴¹. Hatta yabancı atlar özellikle kır atlarından söz edilmektedir⁴². Pazırık aygırlarında olduğu gibi, İskit ve Sarmat topluluklarının atlarını içdiş etme adetleri de bulunuyordu. Böylece atlar uysallaştırılıyordu⁴³. Çeşitli at türlerinin bozkır bölgesinde de binek hayvanı olarak kullanıldığını Chertomlyk vazosu üzerindeki tasvirler ispatlamaktadır. Bu durum Altaylar'daki şartlara uymaktadır. Özellikle Ordzonikidze kurganında atlarda yüksek yaş, renklerinin doru, yele ve kuyruklarının siyah olması dikkati çekmektedir⁴⁴.

Bozkır insanının yetiştirdiği hayvanlar arasında bütün bu sayılanlardan hareketle at şüphesiz özel bir yer tutmaktaydı. Diğer ev hayvanları, özellikle deve yalnız iktisadi bakımdan ön plana çıkmaktaydı. Oysa at insanlara mücadelelerinde de yardımcı oluyordu. Bu sebeple onun sosyal yönü iktisadi yönünden daha önemliydi. Zira o, binlerce yıl siyasi münasebetlerin benimsenmesinde önemli bir yer tutmuş, son yüzyıllarda atış silahlarının yapılması ve özellikle motorize savaş araçları bu önemini azaltmıştır. At, iklimle dayanıklılığı, beden kuvveti ve hızlılığı ile dikkati çekmiş ve dünya tarihinde yerini almıştır⁴⁵.

İnsanlık tarihinde önemini uzun zaman diliminde koruyan at ilk Türklükle bağlantılı olarak bozkırların doğu tarafında ehlileştirilmiş ve bununla ilgili olarak atlı-bozkır kültürü gelişmiştir. Bu beşer tarihinde bir defa olmuş bir başarıdır, öyle bir başarı ki, kavimlerin ve kültürlerin gelişmesinde kendine has sonuçlar doğurmuştur. Ancak bunun sayesinde ki, tarihi olayların ispat ettiği gibi büyük devlet esasları için temel şartlar, dar ve asli manada yaratılmıştır. Fakat böyle bir çoban kültürü kendi başına kaldığı sürece bu esas uygulanamamış; bu ancak orada burada, yerleşmiş ziraatçı halk ve şehir halkı ile üst üste gelince ve böylece kültür haritası ve tamamlanma sürecinin bir sonucu olarak aslında kendilerinde mevcut olan yeni hamleler sayesinde vukua gelmiştir⁴⁶.

41 Herodotos IV, 28, 110, 136.

42 Herodotos IV, 52.

43 Strabon VII, 4, 8.

44 Strabon VII, 4, 8.

45 Oswald Menghin, "Zur Urgeschichte des Pferdes und des Hirtennomadismus", *Acta Praehistorica*, V/VI, 1961/1963, s. 240.

46 Wilhelm Koppers, a.g.m., s. 522.

Gazi

Akademik
Bakış

281

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Bozkır Türk'ü çobanlık hayatında hemen bütün varlığını borçlu olduğu, hususi ad ve unvanlar verdiği, törenle gömdüğü ata gerektiğinde konuşan, zeka sahibi, gökten inmiş, bir nevi kutsal hayvan gözü ile bakmıştır⁴⁷.

Bozkır kültür çevresinde at, bütün bu sayılanlardan hareketle toplumun sosyal, siyasi, iktisadi, dini ve askeri hayatında ön plana çıkmaktadır. Bozkır insanı için hayat büyük ölçüde at üzerinde kolaylaşmaktadır. Bozkır insanının hayatına en fazla etki eden unsur at olduğundan bozkırda oluşan kültüre “atlı kültür” denilmektedir.

Göçer- Evli Kültür

Bozkır Kültür çevresinde yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa gidiş gelişlerde, yaylaklarda sürülerin otlatılması esnasında daha iyi otlaklar ve sulak alanlar bulabilmek için gerçekleştirilen yer değiştirmelerde bir vasıtaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu ihtiyaç yalnız göçer esnasında değil, belirli bir yerde kalındığında içerisinde dinlenme, uyuma ve daha da önemlisi bayanların bebeklerini büyütmeleri amacına yönelik olarak da ortaya çıkmıştır.

Bütün yukarıda belirtilen ihtiyaçları karşılamak üzere, her ailenin kendi ihtiyacını karşılayacak vasıtalar yapılmıştır. Bu vasıtalar için “kağrı”, “araba”, “evli-araba”, “göçer-ev” gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar ne şekilde adlandırılırlarsa adlandırılınsınlar, işlevleri itibariyle bozkır insanı için ev görevi üstlenmişlerdir.

İskitlerde bu arabaların varlığı bilinmektedir. Bu hususta Hippokrates önemli bilgiler vermektedir. Onun bildirdiğine göre, İskit bozkırları denen yer, çıplak, otlaklarla kaplı, oldukça sulak bir düzlüktür. Ovalardan su çeken büyük ırmaklar vardır. Burada konar- göçer İskitler yurt tutar. Bu ad evleri olmayıp arabalarda yaşadıklarından kendilerine verilmiştir. Bu arabalar küçükleri dört tekerlekli, diğerleri altı tekerleklidir, arabaların dört bir yanı, üstü keçeyle kaplıdır. Kimi iki, kimi üç odalı evcik olacak şekilde yapılmıştır. Bunlar yağmura, kara, yele karşı korunaklıdır. Arabaları iki ya da üç çift boynuzsuz öküz çeker, bunların soğuk yüzünden boynuzları çıkmaz. Bu arabalarda kadınlar çocuklarla birlikte yaşar. Erkeklerle at üstünde onlara eşlik eder, erkekleri de koyun sürüleri, sığırlar, atlar izler. Bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalırlar, sonra başka yerlere göçerler⁴⁸.

Bu bilgilerden göçer-ev olarak yapılan bu arabaların yapılarını öğrendikten sonra, bir otlaktan başka bir otlığa yapılan yolculukla kadın ve çocukların arabaların içerisinde yolculuk ettiklerini, erkeklerin ise sürülerle birlikte araba dışında at üzerinde hareket ettiklerini görmekteyiz. Göçer-evleri at yerine öküzlerin çekmesi de kadın ve çocukların güvenli yolculuk etmelerini sağlamaya yönelik bir faaliyet olarak görülmektedir.

47 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 209.

48 Hippokrates, 18.

Göçer

Göçer-evler düşman saldırısı esnasında ve çocukların korunmalarına ve savaş alanından uzaklaştırmalarına da hizmet etmektedir. Perslerle İskitlerin mücadelesi Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sürerken, İskit kadın ve çocukları içlerinde yaşadıkları arabalar ve bu arabalarla birlikte hayvan sürüleri ile birlikte güvenli bir bölgeye doğru yönlendirilmişlerdir⁴⁹. Bu durum genel bir seferberlik söz konusu olduğunda çabuk toparlanabilme imkânı sağlamaktadır. Yalnız soğuk ve sıcaktan korunmalarına imkân vermemekte, aynı zamanda düşman tarafından gerçekleştirilebilecek ani saldırılar karşısında güvenli bölgelere gidilmeyi de çok kolaylaştırmaktadır.

Klasik kaynaklarda göçer-evli hayat tarzına ilk kez İskitlerde rastlanılmasına rağmen, arkeolojik buluntular göçer-evlerin İskit dönemi öncesinde de varlığını ortaya koymaktadır. Bu göçer-evlerin biçimi ve tarihi tunç çağına kadar gitmektedir. Tunç çağına ait çok sayıda araba modelinin teknik ayrıntıları minyatür şekillerinde olduğu gibi ortaya çıkıyor. İki ya da çok tekerlekli biçimler ağır yuvarlak tekerlekleri ve çeşitli gövde yapılarıyla tanınıyorlar. Bunlar günlük hayattan çok gerçekçi ayrıntılarla ortaya çıkıyorlar. Araba tiplerinin erken örneklerinin göçer-eve uygun olduğu görülüyor. Buluntular arabanın ahşap malzemesinin tanınmasına da imkân veriyor. Bunların meşe, karaağaç ve porsukağacı gibi sert ağaçlar olduğu anlaşılıyor. İskit dönemine gelindiğinde arkeolojik buluntular arasında çok sayıda araba parçası görülüyor. Bu arabaların iki ya da dört tekerlekli biçimleri bulunuyor. İskit hükümdar mezarlarında araba parçalarıyla şahısların kalıntıları birlikte bulunmuştur⁵⁰.

Sarmat ülkesinin doğu tarafında yaşayan Alanlar için Ammianus Marcellinus şu bilgileri vermektedir: "Hiç kulübeleri olmamıştır. Saban demirini kullanmaya özen göstermeye gerek duymazlar. Etle ve bol bol sütle beslenirler. Arabalarda yaşarlar. Ağaç kabuğunu eğerek yapılmış örtülerle arabalarını kaplarlar ve uçsuz bucaksız bozkırlarda sürerler. Otu bol bir yere geldiklerinde, yuvarlak bir şekil oluşturarak arabalarıyla konarlar, yiyecekleri bittiğinde arabalarıyla kurdukları şehirleri çekerler. Arabalarında çocuklar doğar ve büyütülür. Bu arabalar onların sürekli ikametgâhlarını oluşturur. Her nereye giderlerse gitsinler, orayı doğal evleri gibi görürler"⁵¹.

Avrupa Hunlarıyla ilgili olarak da şu bilgilere yer vermektedir: "Onların içinde hiç kimse ne bir sabana dokunmuştur ne de bir tarlayı sürmüştür. Hepsi sabit oturma yerleri olmadan ve yerleşik bir hayat tarzı olmaksızın kaçak biri gibi bir yerden başka bir yere arabalarıyla dolaşıp dururlar. Bu arabalarda doğan çocuklarını ergenlik çağına kadar yetiştirirler"⁵².

49 Herodotos IV, 120.

50 Renate Rolle, "Staedte und Raedern, zur Entwicklung des nımadischen Wohnwagens", *Gold der Steppe, Archaeologie der Ukraine*, Karl Wachholz Verlag, Neumünster, 1991, s. 85, 87.

51 Renate Rolle, a.g.e., s. 85, 87.

52 Ammianus Marcellinus XXXI, 2, 10.

Gazi

Akademik
Bakış

283

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Hunlar günlük hayatta kullandıkları göçer-evleri askeri amaçlar için de kullanmışlardır. Bunun için Hun hakanı Attila'nın Troyes yakınlarında Catalaunum arazisinde oluşturduğu karargâhıdır. Bu karargâh arabaların daire şeklinde sıralanmasından oluşmuş bir koruma duvarı şeklindeydi. Bununla esasen karargâh doğal koruma ihtiyacına uydurulmuştu. Bu şekilde karargâhlar İskit döneminden beri bilinmekteydi. Böylece şehir, özellikle kale düşüncesi ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlanmıştı. Böyle oluşturulan araba kaleleri toplu olarak kalınan yerlerde, en azında bir arada kalmayı gerekli kılan kışlaklarda belirgin olarak ortaya çıkmıştı⁵³.

Kumanlara ait göçer-evler de hem yazılı kaynaklarla hem de arkeolojik buluntularla belgelenmektedir. Bu arabalar günlük hayatta kullanıldıkları gibi, savaş esnasında da kullanılmaktaydılar. Tatarlarla Kazaklar arasındaki mücadelelerde de aynı şekilde bu tür arabaların kullanılmış olduğu bilinmektedir⁵⁴.

Göçer-evlerin çeşitli türleri uzun zaman diliminde Kazaklar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Bunların ahşap malzemesini akkayın oluşturmakta, üzerleri keçe ve koyun derisiyle kaplanmaktaydı. Evlerin büyük olanlarında takriben yirmi kişi kalabiliyordu. Bu tür evler bir çift ya da daha fazla deve tarafından çekiliyordu. Evler yüksek ve genişti, açılabilir pencereleri vardı. Bir çift at tarafından çekilen hafif evler de mevcuttu. Bu tür hafif evler savaş esnasında da kullanılıyordu. Kazakların evleri sökülüp takılabilir türdendi⁵⁵.

Araba üzerinde hayat tarzının son temsilcileri arasında Kumuklar gösterilebilir. Onların büyük araba kervanları bulunmakta ve bu kervanlara "valki" denilmekteydi. Bunlar uzakları dolaşmakta ve çeşitli malların ticaretinde çok uzaklara kadar gitmekteydiler. Bu arabaların her biri 30- 40 öküz tarafından çekilmekteydi. Yük arabası olarak kullanılan bu vasıtalar 8- 10 metre uzunluğunda ve 5- 6 metre genişliğinde yapılmışlardı. Yağışlı ve yoğun tipili havalarda haftalarca ilerlemeleri mümkün değildi. Böyle havalarda çekmeyle birlikte öküzlerin derileri yara oluyordu. Arabaların tekerlek gıcırıtılarını azaltmak ve sürüş güvenliğini artırmak için tekerleklerde hayvansal yağ kullanılıyordu⁵⁶.

Arkeolojik boyutuyla varlıkları bilinen bu arabalar bozkırlarda İskitlerden başka, Sarmatlar, Hunlar, Kumanlar, Moğollar ve Tatarlar tarafından kullanılmıştır⁵⁷. Hatta bunların Kazaklar ve Kumuklar tarafından kullanıldıkları da bilinmektedir. Göçer-ev olarak belirttiğimiz bu arabalar uzun zaman diliminde bozkır coğrafyasında kullanılmışlardır. Hem arkeolojik buluntular hem de yazılı belgeler bu yaygın kullanıma işaret etmektedirler. Göçer-evler toplumun sos-

53 Renate Rolle, a.g.e., s. 89.

54 Renate Rolle, a.g.e., s. 91.

55 Özbekali Canibekov, "Colayırıkta, Kökeykesti Takırıpta Sukbat, Ravan, Almatı, 1995, s. 23, 25.

56 Renate Rolle, a.g.e., s. 91.

57 Renate Rolle, a.g.e., s. 85.

yal, iktisadi, dini ve askeri hayatında önemli bir yer tutmaktadırlar. Bu sayılanlardan hareketle Türk bozkır kültürünün oluşumu ve gelişimine göçer-evler büyük katkı sağlamışlardır. Bu nedenle kültüre “Göçer-evli kültür” de diyebiliriz.

Demir Kültürü

Demir insanlık tarihinde kullanılmaya başlamasıyla birlikte önemli bir yer tutmuştur. Onun bu önemi kültürel süreklilik içerisinde hep süregelmiştir. Demirin kullanımından hareketle kronolojik bir sıraya dikkat edilerek çağ adı verildiği de görülmektedir. İnsanlık tarihinde görülen gelişmelere bakıldığında taş devri ve onu takip eden maden devri dikkati çekmektedir. Bakırın kullanılmaya başlamasıyla bakır devri, bakırla kalayın alaştırılmasıyla elde edilen tuncun kullanımıyla tunç devri, demirin kullanılmaya başlamasıyla demir devri ya da demir çağı tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Demir çağının başlamasıyla oluşan kültüre demir kültürü de denilmektedir.

Demir Türk kültür çevresinde, özellikle Türklerin yaşadıkları bozkırlarda daha da fazla önem taşıyor hale gelmiştir. Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, askeri ve dini hayatı ile sanat anlayışında birinci derecede önem taşıyan bir maden olma özelliğini korumuştur. Bu durum demirin Türk kültürüne dinamizm ve güç kazandırdığını göstermektedir. “Mavimtrak esmer renkte olan demir 1510 C’de eriyen bir element”⁵⁸ olduğundan eritilmesi için çok yüksek ateşe ihtiyaç duyulmaktadır. Kullanımı da diğer kültür coğrafyalarında da olduğu gibi diğer madenlerin kullanımından daha sonra olmuştur.

Türklerin diğer toplumların üzerinde kolayca siyasi hakimiyet kurmalarını demir madeni sağlıyordu. Onların fetih hareketlerinde asıl rol oynayan maden, daha önceki çağlarda da bilinen bakır, tunç ve altın değil, demir idi. Demir farklı kültür coğrafyalarında bilirse de gerçek demir çağı bu madenden bol miktarda alet ve silah yapımıyla başlamıştır. Bu imkân da büyük ölçüde Altaylarda, Yenisey nehrinin kaynak bölgelerinde mevcut olmuştur. Altaylılar, bilindiği üzere, çok eskiden beri mahir demirciler olarak tanınmışlardır⁵⁹. Tarihi devirlerde de aynı bölgede yüksek kalitede demir cevherine rastlanılmış, Kuzey Altaylarda demir eritme ocakları, Baykal’ın doğusunda demir ocak ve döküm yerleri ortaya çıkarılmıştır⁶⁰. Çin kaynaklarına göre, Yenisey’in yukarı yatağı do-laylarında eskiden beri demir filizi toplanıyordu. Abakan havalisinde yüksek vasıfta mıkna-tis ve Tuba ırmağı boyunca demir cevheri bulunuyordu. İnsanlık tarihinde bir çağın açılmasına başlangıç oluşturacak miktarda demir madeni-nin varlığı eski Türk yurdunda fark edilmiş ve işlenmeğe geçilmiştir⁶¹.

58 Hasan Eren, a.g.e., s. 352.

59 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 211- 212.

60 Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 139, 147.

61 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 212.

Gazi

Akademik
Bakış

285

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Türk kültür çevresinde, özellikle Altayların batısında demir aşığı yukarı M.Ö. 1400'lerde önemli miktarda elde edilmiştir. Bu durum Türk kültür sahasının tarihi belgelerden hareketle demir kültürünün doğduğu saha olarak kabul edilmektedir⁶². Kurganlardan elde edilen malzemedem demir işleyiciliğinin Orta Asya'daki kesin tarihi tespit edilmemiş ise de, M.Ö. 2. bin başlarına rastlayabileceği, ifade edildikten sonra Türklerin daha o asırlarda geniş sahalarla hükmedebilmeleri, sürat bakımından atın sağladığı üstünlük yanında, vurucu silah olarak demir alet ve vasıtalarının onlar tarafından geniş ölçüde kullanılmış olması ile açıklanmaya çalışılmıştır⁶³. Türkistan'da demir kültürünün M.Ö. 2000'lerde varlığına dikkat çekilerek, yukarıda belirtilen görüş desteklenmiştir. Ayrıca demirin Türk kültür çevresinde eskiden varlığına M.Ö. 1022 yılına ait Çin kayıtlarında da dikkat çekilmiştir. Bu kayıttaki "lüks kılıç" anlamında "kingluk" kelimesi Türkçede "ikiyüzlü bıçak" manasında günümüzde dahi kullanılan "kingirlik" kelimesiyle özdeşleştirilmiştir⁶⁴. Bütün bu verilerden hareketle Türk kültür çevresinde aşığı yukarı M.Ö. 1200'lerde demir kullanımı yaygınlık göstermiş ve demirden savaş gereçleri yapılmaya başlanmıştır.

Demirin Türk kültür çevresinde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte demirden ok uçları, kılıçlar, kamalar, mızraklar yapılmıştır. Bunlardan başka savunma silahları olan zırh, miğfer ve kalkanlar da demir malzeme ön plana çıkmıştır⁶⁵. Demir malzeme arasında atın üzengisi, gemi, nalı ve eyerindeki bazı parçaları da belirtmek gerekir. Günlük hayatta kullanılan birçok buluntunun da demirden olduğunu söylemek mümkündür.

En eski devirlerden beri Türklerin yaptığı seferlerde en mühim rol oynayan iki sanatları olmuştur. Bunlar at yetiştirme ve madencilik, özellikle demirciliktir. Türk, Çin ve Arap tarih ve coğrafya kaynaklarının hepsinde Türklerin atalarının demirci olduğundan söz edilmektedir⁶⁶.

Türk kültür çevresinde demirin önemi Türk destanlarında da ortaya konulmuştur. Özellikle Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarında demirin ve demircilerin ön plana çıktıkları görülmektedir. Ergenekon, ergene "sarp", kon ise "dağ belı, geçit" anlamına gelmektedir. Türkler bu etrafı dağlarla ve ormanlarla kaplı yerden çıkmak için burada bir yerde bulunan demir madenini demircileri vasıtasıyla eritip, dışarıya çıkabilme imkânı bulmuşlardır⁶⁷. Bu durum Türklerin iyi

62 Walter Ruben, "Milattan Bin Sene Evvel Asya İçlerinden Muhaceret Eden Hindistan'ın En Eski Demircileri Arasında", *II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943, s. 240.

63 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., 212.

64 Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 1981: 30.

65 İlhami Durmuş, *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2009, s. 118-127.

66 Abdulkadir İnan, "Türklerde Demircilik Sanatı (Tarihte ve Folklorunda)", *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 229.

67 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 62-63.

demirciler olduklarını gösterdiği gibi, buldukları kültür coğrafyasında demirin bol miktarda varlığını göstermesi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Türkler demir dağın eriyip aktığı ve dışarı çıktıkları günü kutlu saymışlar ve her yıl bayram olarak kutlamaya başlamışlardır. Bunun için bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kısaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Ondan sonra beyler de öyle yapar. Bugünü kutlu bilirler, böylece Tanrı'ya şükretmiş olurlardı⁶⁸. Buradan söz konusu törende kullanılan örs, çekiç ve kıskaçın da demirden olması, demirden olan aletlerle demirin dövülmesi de kayda değer bir husustur.

Türk kültür çevresinde ant törenlerinde de demir ön plana çıkmaktadır. Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı ant içtiklerinde yahut sözleştiklerinde demiri ululamak için kılıcı çıkararak yanlamasına öne koymaktadırlar. "Bu kök girsin kızıl çıksın" demektedirler. Bunun anlamı "sözümde durmazsam kılıç kanıma bulansın; demir benden öcünü alsın" demektir. Onlar demiri büyük sayarlar. Burada sözü edilen kök, yani gök, gök demirdir⁶⁹.

Türklerde galip kahramanın kılıcı altından geçmek de itaat ve sadakat andı olarak görülmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde bu hususta şu bilgi kayda değerdir: "Oğuz beyi Beyrek'in düşmanı Yalancı oğlu Yaltacuk gördü kim yanar, sazdan çıktı. Beyreğin ayağına düştü. Kılıcı altından geçti. Beyrek dahi suçundan geçti"⁷⁰. Burada kılıç demirden olduğundan, demire bir güç ve hakiyet unsuru olarak saygı duyulduğu görülmektedir.

Türk kültür çevresinde çeşitli Türk boylarının demircilikle şöhret kazandıkları bilinmektedir. Altay dağlarının kuzeyinde Türklerin yaşadıkları bölge Rusların eline geçtikten sonra, burada bulunan dağlara "Kuznitskiy Alatav" adı onlar tarafından verilmiştir. Bunun Türkçe karşılığı "Demirciler Aladağı"dır. Ruslar kurmuş oldukları kente ise, "Kuznitsk" yani "Demircikent" adını vermişlerdir. Kültürel süreklilik içerisinde Rusların 17. yüzyılda bölgeyi ele geçirdikleri zamanda dahi Türklerin demircilikleri önemli bir yer tutmaktadır⁷¹.

Türklerin demirci bir millet olduğunu Türk atasözlerinde de görmek mümkündür. Bunun en güzel örneği Divanü Lûgat-it Türk'te görülmektedir. Burada "yığaç uzun kes, temür kısa kes" sözü yer almaktadır. Aslından da anlaşıldığı gibi günümüzde "ağacı uzun kes, demiri kısa kes" manasındadır. Buradan ağaç kestiğin zaman uzun kes, demir kestiğin zaman kısa kes; çünkü demir uzatılabilir denilmektedir⁷². Bu söylenenlerden Türklerin demiri uzatabilme yeteneğine sahip oldukları ve demir uzatma tekniğini bildikleri ortaya çıkmakta-

68 Abdulhalûk M. Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 6.

69 Kaşgarlı Mahmud I: 361- 362.

70 Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 88.

71 Abdulkadir İnan, a.g.m., s. 230.

72 Kaşgarlı Mahmud II: 11.

Gazi

dır. Diğer Türk atasözlerinden de Türklerin demirciliği ve Türk kültür çevresinde demire verilen önem belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır⁷³.

Türk kültür çevresinde demirin önemli bir yer tuttuğunu tarihi şahıs adları da belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar arasında Demir, Demir Donlu, Demür Güci, Demir Han, Demir Taş, Demür Yaylı, Demirçi sayılabilir⁷⁴. Bunlardan başka Taş Temür, Taş Timur, Timur, Timur Bay Kutlug, Timur Han, Timur Hoca, Timur Mirza, Timur Soltan, Temür Han, Temür Kaan, Temür Kaya, Temür Melik, Temür Turmuş, Temür Urhan, Temür Yalığ ve Temür-i Mağrur gibi isimler de bulunmaktadır⁷⁵.

Demir kültürel süreklilik içerisinde yoğun olarak günümüzde de kişi adı ya da soyadı olarak kullanılmaktadır. Bunlar arasında Demiralp, Demiray, Demirbay, Demirbuğa, Demirçalı, Demirgücü, Demiraç, Demirali, Demircan, Demirhan, Demirkaya, Demirşeyh ve Demirtaş vb. sayılabilir⁷⁶.

Türk kültür çevresinde “demir” adıyla anılan birçok unsur da bulunmaktadır. Bunlar zooloji, botanik, astronomi, coğrafya, demircilik, eşya ve giyimle ilgili tabirlerdir. Zoolojiyle ilgili isimler arasında “demirdelen”, “demirgök”, “demirikır”, “demirtülek” sayılabilir. Ağaçkakan kuşuna “demirdelen”, tüyleri benekli olan ata “demirgök”, siyah beyaz karışık, griye yakın donu olan ata “demirikır”, iki yaşında ya da daha büyük olan keklige “demirtülek” denilmektedir⁷⁷. Botanikle ilgili demirle birlikte kullanılan isimler de yoğun olarak bulunmaktadır. Dişbudak ağacına “demirağacı”, çoban kalgıdan da denilen, dikenli, battığı zaman dikenini çok acıtan ota “demirdikeni” ya da “demirbitırağı”, yabancı yoncaya “demirbozan”, yazın yetişen çok ekşi, yeşil renkli bir çeşit yaz elmasına “demirelma”, sütü çıkmayan afyon kozağına “demirkozak”, büyük dut ağacına “demirli”, ayrı otuna “demirotu”, yoncayı benzeyen bir ota ise “demiryonca” denilmektedir⁷⁸. “Demir Kazık” adıyla anılan Kutup Yıldızı ise astronomiyle ilgili bir isim olarak dikkati çekmektedir⁷⁹. Kumlu toprak anlamında kullanılan “demiralan”⁸⁰ ile ırmaklarda gemilerin geçmesine engel olan kayalık yer manasına “demirkapı”⁸¹ tabirinin ise coğrafyayla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Demir tozu manasına “temür arki”⁸², demir iğelemek anlamında “temür iğeşti”⁸³, çe-

73 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, I*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 233.

74 Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 795.

75 Faruk Sümer, a.g.e., s. 863- 865.

76 Aydil Erol, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle Adlarımız*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 113.

77 Emel Vardarlı, *Derleme Sözlüğü, IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 1417.

78 Emel Vardarlı, a.g.e., s. 1417.

79 Hasan Eren vd., a.g.e., s. 353.

80 Emel Vardarlı, a.g.e., s. 1417.

81 Hasan Eren vd., s. 353.

82 Kaşgarlı Mahmud I: 42.

83 Kaşgarlı Mahmud I: 187.

liğe karşılık “kurç temür”⁸⁴, demirin eritilip süzüldüğü yer için ise “temürlük”⁸⁵ tabirleri demircilikle ilgili terimler olarak dikkati çekmektedir. Demiri işleyip, türlü aletler yapan kişi için “demirci”, ok demiri yapan kişi içinse “demrenci” tabirinin kullanıldığı bilinmektedir⁸⁶. Demirle ilgili giyim eşyası da söz konusudur. Zırh için “demür kömlek” tabiri kullanılmaktadır⁸⁷. Mavi çuhadan yapılan işlemeli ceket, yelek için “demirkoparan”, beyaz, kırmızı, mavi, sarı yollu şalvar yapılan ipekli kumaş içinse “demiryolu” denilmektedir⁸⁸. Bir tenekelik ölçeğe “demir”, ağız kısmı çelik, diğer kısımları demirden yapılan kesici aygıta “demir”, çoban köpeklerinin boynuna takılan demir tasmaya “demir”, demir ismindeki sert ağaçtan yapılmış tesbihe “demirhindi”, on beş kilo buğday alan bir ölçeğe “demirli” denilmektedir⁸⁹.

Bütün bu sayılanlar dikkate alındığında Türk kültür çevresinde demirin ve demirciliğin önemli bir yer tuttuğunu söyleyebilmek mümkündür. Onların bütün hayatında demirin varlığı ve demirciliğin canlı bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu itibarla Türklerin oluşturduğu kültür için “demir kültürü”, mesleki yapılanmalarına da bakıldığında “demirci” tabirinin kullanılması uygun olmaktadır.

Kurgan Kültürü

Kurgan kelimesi mezar, gömüt, mezar tümseği olabileceği gibi; kale, sur, şehrin etrafını çeviren kemer olarak ifade edilmektedir⁹⁰. Burada kurganın iki anlamı ortaya çıkmaktadır. Birincisinde ölmüş olan kişinin korunduğu yerdir. İkincisinde ise yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu, şehri koruyan savunma sistemidir. Her ikisinde de bir koruyuculuk söz konusudur. Ancak atlı kavimlerin yerleşimine bakıldığında şehrin savunması ile ilgili manası şehir hayatı ile bağlantılıdır. Bu yüzden şehir savunmasında kullanımı daha geç olmalıdır. Mezar geleneği ile ilgisi çok daha eskidir⁹¹.

Kurgan kelimesi daha çok eski Türklerden kalma büyük mezarlara verilen ad olarak ortaya çıkmaktadır⁹². Bu kelimeye Orhun yazıtlarında da rastlanılmaktadır. Köl Tigin yazıtında Amga Kurgan ya da Amga Korgan da kışlanıldığından söz edilmektedir⁹³. Burada kışlanılan bir yer söz konusu olduğundan, korunaklı olduğu anlaşılmaktadır.

84 Kaşgarlı Mahmud I: 343.

85 Kaşgarlı Mahmud I: 506.

86 Cemalüddin İbnümühenna, *İbni- Mühenna Lûgati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 27, 71.

87 Hüsrev bin Abdullah, *Ed- Dürretü'l- Mudiyye Fî'l- Lügati't Türkiye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 81.

88 Emel Vardarlı, a.g.e., s. 1417.

89 Emel Vardarlı, a.g.e., s. 1417.

90 Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 22.

91 İlhami Durmuş, “İskitlerde Ölü Gömme Geleneği”, *Millî Folklor*, 61, 2004, s. 22.

92 Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Matbaası, Ankara, 1947, s. 28.

93 Köl Tigin yazıtı, kuzey, 8.

Gazi

Akademik
Bakış

289

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Kurganın nasıl yapıldığı ve nasıl düzenlendiğini Herodotos İskitlerle ilgili bilgi verirken şu şekilde açıklamaktadır: “Hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir çukur kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur. Ölü, yere sapanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür, mezarın içinde boş kalan geniş yerlere karılarından birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahdarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur, kullandığı eşyalardan birer tane ve altın kupalar da konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler⁹⁴.

Bu kurganlara Urallardan Yenisey ırmağına kadar Güney Sibirya'nın her yerinde, Altaylar'da ve Güney Rusya'da bütün bozkır coğrafyasında rastlanır. Bunlar tümsek ve düz satırlı olmak üzere temelde iki çeşittirler⁹⁵. En çok dikkat çekenleri Herodotos'un da belirttiği hükümdar mezarları olarak bilinen büyük kurganlardır. Özellikle bu büyük mezarlardan çıkarılan buluntular Türk tarih ve kültürü açısından çok önemlidir. Aynı zamanda Türkler, “kurgan kültürleri”nin temsilcileridir. Kurganlardan çıkarılan maddi kültür unsurları Türkler'in tarih öncesi devirlerinin kronolojisinin kurulmasına imkân verdiği gibi, Türkler'in sosyal yaşantısı, iktisadi, askeri yapısı, dini inancı, sanat anlayışı hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılmaktadır.

Öncelikle Türk tarih öncesi devirleri arkeolojik buluntulardan hareketle doldurulabilmekte ve kültürün temel unsurlarının Türkler tarafından kullanımı ortaya konulabilmektedir. Arkeolojik buluntulardan hareketle M.Ö. 3000'lerden başlamak üzere, Türkler'in erken kültür safhaları belirlenebilmektedir. M.Ö. 3000'lerde Afanesyovo, M.Ö. 1700'lerde Andronovo, M.Ö. 1200'lerde Karasuk, M.Ö. 700'lerde Tagar kültürü başlamakta ve Pazırık kültürüne kadar bu kültür halkaları birbirine bağlanarak, tarihi devirlere ulaşmaktadır⁹⁶.

Bozkırda tarih öncesi devirlerdeki gelişmeler kullanılan araç-gereçler ve onların yapıldıkları malzeme dikkate alınarak takip edilebilmektedir. Afanesyovo kültüründe taş, kemik ve bakırdan aletler yapılıyor, at ve koyun besleniyor. Adronovo kültüründe bir önceki kültürden farklı olarak bakırla kalay alaştırılarak tunçtan eşyalar yapılıyor. Karasuk kültüründe demir yaygın olarak kullanı-

94 Herodotos IV, 71.

95 Sadri Maksudi Arsal, a.g.e., s. 28.

96 İlhami Durmuş, “Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları”, Prof. Dr. Abdulhaluk Çay Armağanı I, Işık Ofset ve Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 399- 400.

Görüş

Akademik
Bakış

290

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

lıyor. Üzerinde çadırlarıyla tekerlekli arabalar, yani göçer-evler ortaya çıkıyor. Tagar ve Taştık kültürlerinde de eşyalar üzerinde hayvan başı tasvirleri görülüyor⁹⁷. Buradan Türk kültür çevrelerinde de diğer kültür çevrelerinde olduğu gibi taş, maden-taş ve maden devirlerinin yaşandığı dikkati çekiyor. Sırasıyla taş, bakır, tunç ve demir kullanımı görülüyor. Özellikle atın binek hayvanı olarak kullanımı ve demirin de kullanımının yaygınlaşmasıyla Türk kültür çevrelerinde teşkilatlı devletlerin ortaya çıkışı için gerekli şartlar oluşuyor.

Türk illerinin tarih öncesi devirlerinin kronolojisinin kurulmasında çeşitli tarihlendirme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu tarihlendirme yöntemlerinden birisi radyokarbondur. Arkeolojik kazılarda buluntu yerlerinden ağaç, ağaç kömürü, odun kömürü, tahta ve içinde karbondioksit bulunan bütün diğer eser ya da maddeler ele geçirilmiştir. Öyleyse bunların içinde bulunan radyoaktif karbon miktarının ölçülmesi, o eserlerin ne zamandan kalmış olduklarını, diğer bir deyimle tarihlerini verebilir. Buna bağlı olarak da bu eserlerin içinde buldukları tabakalar hakkında kesin tarihler elde edilebilir⁹⁸.

Bir başka yöntem de dendrokronolojidir. Ağaç halkalarının sayılması esasına dayanır. Halkaların sayısı ağacın yaşını verir. Çeşitli örnekler alınarak yeniden eskiye doğru kronoloji kurmak mümkündür⁹⁹.

Yöntemlerden birisi de termolüminesanstır. Bazı maddeler ısıtıldıkları zaman ışımaya yaparlar. Bu fiziksel olaya "ısıtma ile ışımaya" anlamına gelen termolüminesans denir. Çıkan ışık miktarı maddenin biriktirdiği radyasyon enerjisi miktarına bağlıdır. Ne kadar çok enerji birikirse, o kadar çok ışık çıkar. Bir madde de biriken radyasyon enerjisi miktarı o maddenin radyasyonunun etkisinde kaldığı süreye, yani o maddenin yaşına bağlıdır. Biriken toplam enerji bir yılda biriken enerjiye bölünürse, enerjinin kaç yıldan beri toplanmakta olduğu, bir başka deyişle maddenin yaşının ne olduğu bulunur. Termolüminesans jeolojik kaynaklı lavalara, meteoritelere, volkanik tüf ve camlara, çakmak taşına, doğal kalsitlere ve daha başka maddelerle birlikte obsidyen kaynak analizine uygulanabilmektedir¹⁰⁰.

Elektron spin rezonans yöntemi de termolüminesansla aynı prensibi paylaşmaktadır. Ancak, bu yöntem tekstil vs. gibi organik maddelerin incelenmesinde de başarı ile kullanılmaktadır. Kalsit, tortul kayaçlar, deniz kabukları, kemikler, diş ve diş minesini tekstil vs. gibi organik maddeler, mermerler ve çakmak taşları gibi arkeolojik ve jeolojik maddelere de uygulanabilmektedir¹⁰¹.

97 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri I*, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 14- 16.

98 Ufuk Esin, "Radyoaktif Karbon (C 14) Tarih Tesbit Metodu", ICOM, VIII- IX, Ankara, 1968, s. 157.

99 Richard Burleigh, "Naturwissenschaftliche Methoden der Altersbestimmung", *Die Cambridge Enzyklopaedie der Archaeologie*, Christian Verlag, München, 1980, s. 425- 426.

100 Naif Türetken, "Termolüminesans Yöntemi ile Arkeolojik Yaş Tayini", *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri, 20- 24 Mayıs 1985*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s. 27- 30.

101 Melek Özer, "Elektron Spin Rezonans (ESR) Tarihlendirme Yöntemi: Arkeolojik Uygulaması", *I.*

Gazi

Özellikle radyoaktif fiziksel ve kimyasal tarihleme yöntemlerinde odun kömürü, tahta ve diğer selülozlu maddeler, turba, deniz ve salyangoz kabukları kemik, kağıt, parşömen, tekstil (kumaş-dokuma) parçaları, inorganik karbonatlardan kalsiyum karbonat, kalış ve diğer inorganik tortular, yapraklar, polenler (çiçek tozları), ceviz, fındık gibi taneler, tahıllar, hidrokarbonlar, organik sıvılar, hayvan derisi ve dokuları, kalkerli toprak vs. gibi maddelerin analizi çok zor olan kemik ve derileri, dıştan gelecek C- 14 etkilerine açık kalmamışlarsa, en doğru tarihleri vermektedirler. Günümüzde artık kemik analizleri için yeni yöntemler geliştirilmiştir. Yalnız analizde kullanılacak numune miktarının çokluğu henüz problem oluşturmaktadır¹⁰².

Bozkır kültür coğrafyasında kurganlardan madenden, ahşaptan, yünden, topraktan ve taştan yapılmış buluntular ortaya çıkartılmıştır. Eşyalar arasında eyerler, koşum takımları, kazanlar, oklar, bıçaklar, kılıçlar, mücevherler, mobilyalar, halılar, kilimler vb. bulunmaktadır. Madeni buluntuların büyük çoğunluğu tunç ve altındır. Topraktan ise, çeşitli kap ve küpler yapılmıştır. Yün ve keçeden yapılan eşya arasında halılar ve kilimler önemli bir yer tutmaktadır. Ahşap eşyayı ise, daha çok mobilyalar meydana getirmektedir. Kurganlardan ayrıca çeşitli kemikler, özellikle at ve koyun kemikleri çıkarılmıştır¹⁰³.

Yukarıda belirttiğimiz arkeolojik tarihleme yöntemleriyle kurganlardan çıkartılan ahşap, yün, keçe ve kemik buluntularla kronolojinin kurulabilmesi mümkün olmaktadır. Özellikle Türk tarihinin önemli bir kesiti arkeolojik buluntularla elde edilen kronolojiye göre takip edilebilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Afanesyovo, Andronovo, Karasuk, Tagar ve Taştık kültürlerinin tarihlendirilmesi ve belirli bir sraya konulmaları arkeolojik tarihleme yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Kurganlarda biyolojik (dendrokronoloji), kimyasal (radyokarbon) ve fiziksel (termoluminesans, elektron spin rezonans) yöntemlerle tarihlendirmeye imkân veren çok sayıda buluntu türünün olması, kronolojinin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Buluntular içerisinde Pazırık, Noin Ula, Esik vb. kurganlardan çıkartılanların çeşitliliği karşılaştırma yapmayı ve kronoloji kurmayı kolaylaştırmaktadır.

Belirttiğimiz tarihlendirme yöntemleriyle eskiden yeniye doğru kronoloji kurulabilmekte, içlerinde çıkarılan buluntulardan hareketle kurganların tarihleri belirlenebilmekte ve hatta buluntuların yaşları dahi tespit edilebilmektedir. Bir örnek olmak üzere, en önemli kurganlardan birisi olan Tuva'da Arzhan kurganı için dendrokronolojiye göre aşağı yukarı M.Ö 808 tarihi belirlenmiştir¹⁰⁴. Yine örnek olmak üzere, Pazırık kurganlarından çıkartılan ağırla-

Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri, 20- 24 Mayıs 1985, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s. 21- 23.

102 Ufuk Esin, a.g.m., s. 162- 163.

103 İlhami Durmuş, "İskit Kültürü", *Türkler, IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 23.

104 Leonid Marsadolov, "Milattan Önce IX- VII. Yüzyıllarda Sayan- Altay Göçebeleri", *Türkler, I*, Yeni

rın (erkek damızlık at) önemli bir kısmının kalıntılarının analizlerinden 17- 20 yaşlarındayken kurganlara konuldukları anlaşılmıştır¹⁰⁵.

Ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular iktisadi hayat açısından da büyük önem taşımaktadır. Kazılarda bol miktarda hayvan kemik ve artıkları, bitki artıkları, çeşitli maden ve taşlardan yapılmış buluntular ortaya çıkartılmıştır. Böylece iktisadi arkeoloji sayesinde toplumların iktisadi yapısı da belirlenebilmiştir¹⁰⁶. Türklere ait kurganlardan da Türk iktisadi hayatına ışık tutacak bol miktarda buluntu ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntulardan hareketle Türklerin yetiştirdiği hayvan türleri, beslendikleri gıda maddeleri, kullandıkları eşyalar ve hammaddesi yaşadıkları kültür coğrafyasının bütün yeraltı ve yerüstü kaynakları belirlenebilmiştir.

Kurganlardan çıkarılan buluntular Türklerin giyim-kuşamları, özellikle askeri kıyafetlerini de yansıtmaktadır. Kazakistan'da Alma-Ata yakınlarında Esik kurganından çıkarılmış olan "Altın elbiseli adam"ın kıyafeti Türk süvari giyiminin en güzel örneğidir. Ayaklarında çizme, üzerinde pantolon ve üzeri kemerle sıkıştırılmış ceket ve başında da sivri bir başlık taşımaktadır¹⁰⁷. Hatta kurgan buluntularına göre bir süvarinin zırhı ve teçhizatının ne kadar ağırlıkta olduğu da belirlenebilmektedir. Ayakkabı, pantolon, gömlek, miğfer ve kısa kılıçla 22- 23 kilogram geldiği ortaya konulmuştur¹⁰⁸.

Kurganlardan çıkarılan buluntular ve yüzey araştırmaları sonucunda kalıntılara tasvir edilmiş resimlerden Türk dini inancı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu buluntu ve kalıntılar sayesinde Türk dini inancı büyük ölçüde açıklığa kavuşturulmakta, arkeoloji dinleri tanıtmak hususunda büyük yardım sağlamaktadır. Kurganlara bulunan içine gıda maddesi konulmuş kaplar, kapların süslemeleri, halı ve keçeler, özellikle madeni eşyalar Türklerin inancıyla yakından bağlantılıdır¹⁰⁹. Ayrıca, önemli şahsiyetlerin mumyalanması ve ölümler gömüldükten sonra yapılan temizleme işlemlerine temel oluşturan buluntular da Türklerin inancıyla bağlantılıdır¹¹⁰.

Kurganlardan çıkarılan ve yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılan arkeolojik materyal en çok Türk sanatı hakkında bilgi sahibi olmayı ortaya koymaktadır. Bozkır Türk Sanatında hayvan mücadele sahnelerine çok yer verilmiştir. "Göçebe-Hayvan Sanatı" adı verilen mücadele sahnelerinde en çok

Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 527.

105 Franz Hancar, a.g.m., s. 473- 474.

106 Robin Dennell, "Wirtschaftsarchaeologie", *Die Cambridge Enzyklopaedie der Archaeologie der Archaeologie*, Christian Verlag, München, 1980, s. 38- 42.

107 İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s. 153.

108 Aleksander Minzulin, "Skythische Rüstung im Experiment die Kriegerbestattung von Gladkovscina", *Gold der Stepe, Archaeologie der Ukraine*, Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1991, s. 140- 142.

109 Roux 1972: 74- 76.

110 İlhami Durmuş, a.g.m., s. 23- 29.

Gazi

geyik, keçi, kurt, at ve yırtıcı kuşlara yer verilmiştir. Taş, toprak, keçe ve madenden çeşitli sanat eserleri yapılmıştır¹¹¹.

Sonuç

Türk kültür çevresinde kültürün oluşumu ve gelişiminde güç, hareket ve hız ön plana çıkmıştır. Kültürü güçlü ve hızlı kılan hayat tarzına etki eden unsurlar olmuştur. Yaşanılan kültür coğrafyasının otlaklarla kaplı olması hayvan besleyiciliğine, özellikle at besleyiciliğine imkân vermiştir. Hayvancılığın ön plana çıktığı kültür coğrafyasında çobanlığa dayalı bir kültürün gelişmesi kolay olmuş, çobanlık bütün kendine özgü özellikleriyle görülmeye başlamıştır. Sürülerin otlatılmasına yönelik olarak konar- göçer bir hayat söz konusu olmuş, yeni otlaklar bulmak için yer değiştirme ihtiyacı belirmiştir. İklim şartlarının belirli bir yerde yaşamaya imkân vermemesi yaylak ve kışlak hayatının doğmasına neden olmuştur. Bu hareketliliğe uygun olarak göçer-ev olarak tabir ettiğimiz tekerlekli arabalar üzerindeki evleri mesken olmuştur. Bu evlerle yaylaktan kışlağa ve otlaktan otağa gidişler zor olmamış ve böylece bir hareketlilik sağlanmıştır. Atın binek hayvanı olarak kullanılmasıyla hayatın bütün safhalarında attan yararlanılmış, at günlük hayatta, sürülerin kontrolünde, ava gidildiğinde, askeri eğitimlerde, savaşlarda ve dini törenlerde hep en önde olmuştur. Atın yanında demirin de kullanımı güçlü bozkır devletlerinin ortaya çıkışında ve gelişiminde bozkır Türküne büyük imkân sağlamıştır. Kurgan adı verilen mezarlardan çıkarılan buluntular da kültürün bütün özelliklerini ortaya koyan verileri sunmuşlardır.

Türk kültür çevresinde bozkır coğrafyası, çobanlık hayatı, konar- göçerlik, göçer-evlerde sürdürülen hayat, atlı hayat ve kurgan buluntuları ilk sıralarda yer almıştır. Bundan dolayı hayatın merkezinde bu unsurların yer aldığını söyleyebiliriz. Yaşanılan çevrede tarım alanları ve ormanlık alanlardan daha çok otlakların bulunması hayvan besiciliğini önemli kılmıştır. İnsan merkezli bakıldığında tarım arazisinde çiftçi, ormanlık alanlarda avcı, toplayıcı olunurken, bozkırlarda çoban ve çobanlıkla ilgili unsurlar oluşup gelişmiştir. Tarımla uğraşanlar belirli bir yerde kalırken, evlerini belirli bir yere yaparken, bozkırda yaşayanlar konup, göçmenin ve yaylak kışlak hayatının bir sonucu olarak arabalarının üzerindeki evlerinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Tarım alanlarında öküz, çöllerde deve, ormanlık bölgelerde geyik, bazı kültür çevrelerinde koyun ya da keçi hayatın merkezinde bulunmasına rağmen; bozkır coğrafyasında bütün boyutlarıyla at hayatın merkezine yerleşmiştir. Yerleşik kültür çevrelerinde mezarlardan, höyüklerden ve eski yerleşim merkezlerinden ortaya çıkarılmış buluntular kültürün özelliklerini belirlemeyi mümkün kılarken bozkırlarda mezarlardan, özellikle kurgan adı verilen mezarlardan çıkarılmış buluntular önemli bir yer tutmaktadır.

¹¹¹ İlhami Durmuş, a.g.e., s. 96- 97.

Görsel

Akademik
Bakış

294

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

Bütün bu sayılanlardan hareketle bozkır kültür çevresinde ortaya çıkan ve gelişen kültür için kültür adlandırmalarında kültürün önemli vasıtalarının adlarını kullanmak mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda Türk kültürünün büyük ölçüde yansıtılması bakımından “Bozkır Kültürü”, “Çoban Kültürü”, “Konar-Göçer Kültür”, “Atlı Kültür”, “Göçer- evli Kültür”, “Demir Kültürü” ve “Kurgan Kültürü” tabirlerinin kullanımı uygun görülmektedir.

Kaynaklar

- AKSOY, Ömer Asım vd., *Derleme Sözlüğü, VIII*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, I*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1988.
- AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum Gestarum Libri*, The Loeb Classical Library, (ed. John C. Rolfe), London, 1964.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Matbaası, Ankara, 1947.
- ARSLAN, Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- BURLEIGH, Richard, “Naturwissenschaftliche Methoden der Alterbestimmung” *Die Cambridge Enzyklopaedie der Archaeologie*, München, Christian Verlag, München, 1980, s. 416- 432.
- CANİBEKOV, Özbekali, *Colayırkta, Kökeykesti Takırpta Sukbat*, Ravan, Almatı, 1995.
- CEMALÜDDİN İBNUMUHENNA, *İbni- Mühenna Lûgati*, (Haz. Aptullah Battal), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- ÇAY, Abdulhalûk M., *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
- DEER, Jozsef, “İstep Kültürü” *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII/1- 2, 1954, s. 159- 176.
- DE GROOT, Johan Jacob Maria, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Berlin, Walter de Gruyter, Berlin, 1921.
- DENNELL, Robin, “Wirtschaftsarchaeologie”, *Die Cambridge Enzyklopaedie der Archaeologie*, München, Christian Verlag, München, 1980, s. 38- 42.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, *Hun Sanatı*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.
- DURMUŞ, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- DURMUŞ, İlhami, “Sarmatlar’da Sosyal ve Ekonomik Hayat” *G.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1996, s. 173- 191.
- DURMUŞ, İlhami, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At” *Gazi Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1997, s. 13- 19.

Gazi

- DURMUŞ, İlhami, "Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları", *Prof.Dr.Abdulhaluk Çay Aramağani, I*, Işık Ofset ve Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 399- 414.
- DURMUŞ, İlhami, "İskit Kültürü", *Türkler, IV*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15- 25.
- DURMUŞ, İlhami, "İskitler'de Ölü Gömme Geleneği", *Milli Folklor*, 61, 2004, s. 21- 29.
- DURMUŞ, İlhami, *Ankara- Gündül- Akçakese Tarih ve Kültürü*, Evos Matbaası, Ankara, 2005.
- DURMUŞ, İlhami, *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*, Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2009.
- EREN, Hasan vd., *Türkçe Sözlük, I.*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- EROL, Aydil, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- ESİN, Ufuk, "Radyoaktif Karbon (C14) Tarih Tesbit Metodu", *ICOM, VIII- IX*, Ankara, 1968, s. 153- 174.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- HANCAR, Franz, "Stand und Historische Bedeutung der Pferdezeit im I. Jahrtausend v. Chr." *Wiener Beitrage zur Kulturgeschichte und Linguistik, IX*, 1952, s. 465- 483.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, (Çev M. Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HİPPOKRATES, *Airs, Water, Places*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1995.
- HÜSREV BİN ABDULLAH, *Ed- Dürretü'l- Mudiyye Fî'l- Lügati't Türkiye*, (Haz. Recep Toparlı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- İNAN, Abdulkadir, "Altaylarda Pazırık Kazısında Çıkarılan Atların Durumun Türklerin Defin Törenleri Bakımından Açıklama" *Makaleler ve İncelemeler, II.*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 261- 268.
- İNAN, Abdulkadir, "Türklerde Demircilik Sanatı (Tarihte ve Folklorunda)", *Makaleler ve İncelemeler, II.*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 229- 231.
- KABAAĞAÇ, Sina- Erdal ALOVA, *Latince- Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi, I- IV*, (çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri, I*, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990.
- KOCA, Salim (2003): *Türk Kültürünün Temelleri, II*, ODES Ltd Şti, Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

Görüş

Akademik
Bakış

296

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014

- KOPPERS, Wilhelm, "Urtürkentum und Urindogermanentum im Lichte der Völkerkundlichen Universalgeschichte" *Belleten*, V/17- 18, 1941, s. 481- 522.
- MARSADOLOV, Leonid, "Milattan Önce IX-VII. Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri", *Türkler, I*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 527- 532.
- MENGHİN, Oswald, "Zur Urgeschichte des Pferdes und des Hirtennomadismus" *Acta Praehistorica*, V/VI, 1961/1963, s. 240- 250.
- MİNZULİN, Aleksander I., "Skythische Rüstung im Experiment die Krigerbesattung von Gladkovscina", *Gold der Steppe, Archaeologie der Ukraine*, Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1991, s. 137- 142.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş, I.*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- ÖZER, Melek, "Elektron Spin Rezonans (ESR) Tarihlendirme Yöntemi: Arkeolojik Uygulaması", *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri, 20- 24 Mayıs 1985*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s. 21- 25.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan Seçmeler*, (çev. A. Temir), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- ROLLE, Renate, *Totenkult der Skythen, I*, Walter de Gruyter, Berlin- New York, 1980.
- ROLLE, Renate, "Staedte auf Raedern, zur Entwicklung des nomadischen Wohnwagens", *Gold der Steppe, Archaeologie der Ukraine*, Karl Wachholtz Verlag, Neumünster, 1991, s. 85- 92.
- ROUX, Jean Paul, "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı", *Türk Kültürü El Kitabı*, II/1, İstanbul, 1972, s. 74- 107.
- ROUX, Jean Paul, *Altay Türklerinde Ölüm*, (çev. A. Kazancıgil), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- RUBEN, Walter, "Milattan Bin Sene Evvel Asya İçlerinden Muhaceret Eden Hindistan'ın En Eski Demircileri Arasında", *II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 1943, s. 237- 242.
- STRABON, *The Geography of Strabo*, (Çev. H.L. Jones), Harvard Üniversitesi Pres, Cambridge, 1969.
- SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları, II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
- TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Gazi

TÜRETKEN, Naif, "Termolüminesans Yöntemi ile Arkeolojik Yaş Tayini" , *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, 20- 24 Mayıs 1985, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1986, s. 27- 30.

VARDARLI, Emel, *Derleme Sözlüğü, IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

YALMAN (YALGIN), Ali Rıza, "Hayvancılık", *Türk Etnografya Dergisi*, 3, 1959, s. 3- 27.

ZAVİTUKHİNA, M.P., "Pazirik" , *Unesco'dan Görüş*, 12, 1976, s. 31- 37.

ZVELEBİL, Marek, "Der Aufstieg der Nomaden in Zentralasien" *Die Cambridge Enzyklopaedie der Archaeologie*, Christian Verlag, München, 1980, s. 252- 256.

Görsel

Akademik
Bakış

298

Cilt 8 Sayı 15
Kış 2014